

فصل‌نامه جندی شاپور، دانشگاه شهید چمران اهواز

سال پنجم، شماره ۱۸، تابستان ۱۳۹۸

منتخبی از سکه‌های دوره اسلامی ضرب شهر بازفت

یوسف قاسمی قاسموند^۱ (نویسنده مسئول)

فرزاد شکرانی فرد^۲

منظم حقیقت^۳

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۸

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۲/۵

چکیده:

سکه‌شناسی یکی از شاخه‌های علم باستان‌شناسی بوده که امروزه به صورت علمی مستقل درآمدی است؛ که یکی از فواید مهم این علم شناخت شهرها و روستاهایی است که شاید بتوان در لابه‌لای سطور برخی کتب تاریخی و جغرافیایی ردی از آن‌ها یافت. سکه علاوه بر این که خود سندی بر اثبات حاکمیت شخص یا سلسله‌ای بر منطقه‌ای است، اهمیت آن منطقه را نیز در برهه زمانی خاص نشان می‌دهد. امروزه نمونه‌های مختلف سکه چه از دوره تاریخی و چه از دوره اسلامی در مجموعه‌ها و کلکسیون‌های مختلفی نگهداری می‌شوند. سکه‌های حاضر از دوره‌های آل مظفر و اتابکان لر بزرگ مورد بررسی قرار می‌گیرد که محل ضرب آن‌ها تا به حال روی سکه‌های دیگر مشاهده نشده است. با توجه به اطلاعات بازفت یکی از بخش‌های شهرستان کوه‌رنگ در استان چهارمحال و بختیاری است، این منطقه در دوران تاریخی و اسلامی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است. در خصوص معرفی و بازشناسی سکه‌های ضرب بازفت کمابیش آثاری به صورت مقاله و کاتالوگ منتشر شده است. اما مطالعات سکه‌شناسی با نواقصی همراه است که از آن جمله به نقص در خواندن متن سکه‌ها می‌توان اشاره کرد. بر این اساس، در این پژوهش،

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران yooesfgasmi7318@gmail.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران farzadshokrae7@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد moazzamhaghighat5550@gmail.com

برای نخستین بار ۴ نمونه از سکه‌های ضرب منطقه بازفت پرداخته شده. این شناسایی، گونه‌شناسی و طبقه‌بندی براساس کتیبه‌های روی و پشت سکه‌ها انجام شده است. روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی است. گردآوری مطالب به شیوه کتابخانه‌ای و بررسی نمونه‌های موجود در مجموعه‌ها و سایت‌ها، از طریق فیش برداری و تصویرخوانی است.

واژگان کلیدی: منطقه بازفت، سکه‌های دوره اسلامی، آل مظفر، اتابکان لر بزرگ، ضرابخانه.

۱- مقدمه:

سکه‌ها اسناد معتبر تاریخی هستند که وضعیت حکومتی شاهان، ضرابخانه‌ها، شعائر دینی و باورهای فرهنگی، گرایش‌های اجتماعی و اوضاع اقتصادی عصر خود را بازگو می‌کنند. از گذشته هزاران سکه در موزه‌ها و مجموعه‌های داخلی برجای مانده که در کنار سایر اسناد مکتوب کمک شایان توجهی به درک و فهم این دوره‌های تاریخی می‌کنند.^۱

سکه تاریخ مصور معماری جنگ‌افزار آداب و رسوم گذشتگان است و ارزش فراوان در شناخت هنر وقایع مهم مذهبی و اساطیر باستانی دارد. با توجه به محل ضرب سکه‌ها می‌توان به جغرافیای باستانی یک سرزمین دست‌یافت و شهرهای گمشده و فراموش شده را بازشناخت.^۲ امروز نمونه‌هایی از آنها به دست ما رسیده که چگونگی تمدن و فرهنگ و مسائل سیاسی و جغرافیایی را با زبان بی‌زبانی بیان می‌کند. سکه یگانه سند و مرجع قابل اعتماد برای روشن نمودن گوشه‌های تاریک تاریخ و اثبات درستی و نادرستی اطلاعاتی است که از منابع دیگر تاریخ به دست آمده. در قلمرو تاریخ هنر جدا از مسائل اقتصادی و علوم انسانی (تاریخ، مردم‌شناسی، باستان‌شناسی، اسطوره‌شناسی) مجموعه اطلاعات موجود بر سکه‌ها، همواره اطلاع‌رسان و دستمایه‌ای برای پژوهشگران بوده است.^۳

۱. سرافراز و آورزمانی، سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه، ص ۸-۹.

۲. امینی، سکه‌شناسی آخرین شاهان ساسانی، ص ۱۵.

۳. عقیلی، دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی، ص ۲۱-۲۷.

شهر بازفت با پیشینه تاریخی خود همواره در دوره‌های مختلف تاریخی حضوری چشمگیر داشته است. سرزمین کهن و دیرینه بازفت که قدمت این ناحیه به دوران اشکانیان می‌رساند^۱ وجود آثار تاریخی ارزشمند محوطه‌های باستانی گسترده و تاریخ زنده‌ای که هنوز در مناطق مختلف این سرزمین در جریان است توجه جدی و محققانی دلسوزانه و پژوهشگران درصدد فرهنگ و تاریخ را هر چه بیشتر تأکید می‌کند. در متون عصر مغول اشاره‌ای به نام بازفت نشده ولی سکه‌های ایلخانیان و آل مظفر گواه است بر اینکه این شهرک لااقل از قرن هشتم هجری معمور و مسکون بوده است.^۲ شناسایی برخی سکه‌های کمیاب از این دوران نیز زمینه‌ساز طرح پرسش‌هایی در این خصوص است. در واقع طی دهه گذشته، تعداد انگشت‌شماری از سکه‌های دوره اتابکان لر بزرگ و آل مظفر در ایران شناسایی شد که نام ضرابخانه‌ای بازفت بر آنها به چشم می‌خورد. بدین ترتیب، این پرسش مطرح می‌شود که چه عواملی در تداوم سنت ضرب سکه در شهر بازفت مؤثر بوده است؟ و آیا نشانه‌ای از این ضرابخانه در دیگر آثار دوره اتابکان لر بزرگ و آل مظفر در دست است؟

۲- پیشینه پژوهش:

تاکنون تحقیق مدون و منسجمی در خصوص سکه‌ها و ضرابخانه‌های بازفت صورت نگرفته تحقیقات موجود تنها به شکل موضوعی و خاص در خصوص سکه‌های ایران صورت پذیرفته که می‌توان به نوشته‌هایی چند اشاره کرد:

کتاب *دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی* عبدالله عقیلی (۱۳۷۷)، این کتاب دارای دو خصیصه است: یکی آنکه محقق در معرفی دارالضرب‌های به سوابق پیش از اسلام به صورت یک خط به آنها اشاره کرده است و دیگر آنکه در معرفی هر دارالضرب به ذکر موقعیت جغرافیایی آن اختصار کرده که البته برای پژوهشگران خارجی که صرفاً در سکه‌شناسی تحقیق می‌کند کافی به مقصود

۱. اقتدار، خوزستان و کهگیلویه و ممسنی، ص ۵۰.

۲. بختیاری و وحیدنیا، یادداشت‌ها و خاطرات سردار ظفر بختیاری، ص ۵۵-۶۸.

است ولی برای محققان و دانشجویان ایرانی و شهری به اطلاعات مختصری از سوابق تاریخی و رویدادهای مهم شهرهایی که دارالضرب بوده‌اند بی‌فایده نیست. از این جهت در این کتاب علاوه بر معرفی دارالضرب‌ها حتی‌المقدور به سوابق تاریخی و شرح رویدادها و حوادث مه‌مخصوصاً استیلای مسلمان بر نواحی مختلف ایران و تاریخ تغییر طراز مسکوکات از عرب ساسانی به سکه‌های تکامل‌یافته اسلامی در زمان عبدالملک مروان و میزان خراج یا حقوق دیوانی آنها و اطلاعات دیگری که نویسنده آن را مفید دانسته اشاره شده است.

کتاب *سکه‌های ایران از انقراض ایلخانیان مغول تا استیلای تیمور گورکان بهرام علاءالدینی* (۱۳۹۶)، این کتاب به بررسی سکه‌های ایران در دوره اسلامی از ایلخانیان مغول تا استیلای تیمور گورکان می‌پردازد. علاوه بر حکومت‌های اصلی این دوره‌ها، این کتاب همچنین حکومت‌های محلی از جمله سربداران، خاندان سادات مرعشی، اتابکان لر بزرگ و آل جلایری را بررسی کرده است.

۳- روش تحقیق:

کار تحقیقاتی و جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش به دو روش کتابخانه‌ای و میدانی انجام گرفته است. در روش کتابخانه‌ای به مطالعه پیشینه جغرافیایی و تاریخی منطقه بازفت و کلیاتی در مورد این منطقه در دوره‌های تاریخی پرداخته شده است. در روش میدانی از تمامی سکه‌ها عکس و برگه شناسایی تهیه شد. پژوهش فوق جهت بررسی و تبیین موضوع، ترکیبی از روش‌های توصیفی- تحلیلی است. *پژوهش‌های تاریخی و جغرافیایی در بازفت*

۴- معرفی جامع نمونه سکه‌ها:

نمونه سکه‌های موجود از ضربخانه بازفت، در مجموعه‌های خصوصی نگهداری می‌شود و در این تحقیق به چهار نمونه از این سکه‌ها پرداخته شد^۱ که طی مطالعه و بررسی مشخص گردید سکه‌ها متعلق به حکومت‌های محلی آل مظفر و اتابکان لر بزرگ بوده‌است. این شناسایی، گونه‌شناسی و طبقه‌بندی براساس کتیبه‌ای روی و پشت سکه انجام شده‌است. با توجه باینکه تمامی این سکه‌ها تقریباً در تمام موارد شبیه به هم هستند و سال‌های ضرب آنها با هم متفاوت باشند. به طور مفصل به بررسی چهار نمونه از سکه‌ها می‌پردازیم.

۴-۱- سکه‌های بازمانده اتابکان لر بزرگ مضرب در بازفت:

فرمانروایی محلی اتابکان لر بزرگ از نیمه دوم قرن ششم هجری (۵۵۰ ق / ۱۱۵۵ م) آغاز و تا سال (۸۲۷ ق / ۱۴۲۳ م) تداوم یافت. اتابکان لر بزرگ در حدود سه سده بر بخش بزرگی از سرزمین‌های غربی و جنوب غربی ایران شامل قلمرو و کوچ روان بختیاری^۲ (بخشی از استان‌های خوزستان، چهارمحال و بختیاری، اصفهان و لرستان) و سرزمین کهگیلویه و بویر احمد و بخشی از استان فارس کنونی فرمانروایی کردند. با تشکیل حکومت محلی اتابکان لر بزرگ به وسیله ابوطاهر مال امیر^۳ به عنوان مرکز حکومت انتخاب گردید.^۴

۱. نویسندگان بر خود واجب می‌دانند مراتب تشکر خود را از آقای بهرام علاءالدینی ابزار نماید که این نمونه سکه‌ها را در اختیارشان قرار دادند.

۲. واژه «بختیاری» را اولین بار در نیمه اول قرن هشتم هجری حمدالله مستوفی در تاریخ گزیده آورده‌است، مؤلف تاریخ گزیده «بختیاری» را از جمله طوایف متفرق دانسته‌است که در زمان اتابک نصرت الدین هزار اسب به سرزمین لر بزرگ مهاجرت نموده‌اند، در بعضی از نسخه‌های این کتاب «تاریخ گزیده» به صورت مختاری آمده‌است (مستوفی، ۱۳۶۴: ۵۴۰-۵۴۱).

۳. مال امیر؛ همان شهر ایذه کنونی است که در شرق استان خوزستان قرار دارد، در دوره حاکمیت اتابکان لر بزرگ این شهر به مال امیر معروف شد که «مال» به معنی مقر و پایتخت است (غنی، ۱۳۵۶: ۱۱۵).

۴. نطنزی، منتخب التواریخ، ص ۴۰.

واژه لر را برای اولین بار در نوشته‌های بعضی از مورخین و جغرافی‌نگاران قرن چهارم هجری آمده است. بعد از آن می‌بینیم که اغلب به صورت بلادالور، اللریه و لوریه ضبط شده است. لرستان یعنی اراضی لر نشین مقارن استیلای مغول به دو قسمت لر بزرگ و لر کوچک تقسیم شد.^۱ لر بزرگ همان طور که در بالا به آن اشاره شد، شامل ناحیه بختیاری و کهگیلویه بود که بین فارس و خوزستان و اصفهان و لر کوچک قرار داشت.^۲

مستوفی قزوینی مؤلف کتاب *نزهة القلوب* در قرن هشتم هجری درباره منطقه لر بزرگ این گونه نوشته است: «تومان لر بزرگ^۳ ولایتی معتبر است و در و چند شهرها شورستان فارس و کرد ارکان قهپایه المستان از حساب آنجاست. حقوق دیوانی که با اتابک می‌رود می‌گوید بیش از صد تومان می‌باشد اما آنچه اتابک به دیوان مغول می‌دهد نه تومان و یک هزار دینار است و مفصل آنکه از هر ولایت او را حاصل است چند است معلوم نیست».^۴ به نظر می‌رسد که واژه «تومان» در این مطالب *نزهة القلوب* معانی متفاوتی داشته باشد، در ابتدا که می‌نویسد: «تومان لر بزرگ ولایتی معتبر است»، منظور از «تومان» ولایت باشد و در ادامه گزارش «تومان» به معنای پول رایج در آن زمان آمده است.

بر پایه گزارش *نزهة القلوب* چنین برداشت می‌شود که از اتابکان لر بزرگ بر مناطق وسیعی از غرب و جنوب غربی ایران حکومت می‌کردند که شامل تمام سرزمین بختیاری کنونی (بازفت، کوه‌رنگ، فارسان، اردل ...)، قسمتی از استان فارس، کهگیلویه و بویراحمد، خوزستان و لرستان کنونی بوده است.

۱. خواندمیر، حبیب السیر فی اخبار افراد بشر، ج ۱، ص ۵۹۳.

۲. امان‌اللهی، قوم لر، ص ۱۵.

۳. با توجه به این که مستوفی قزوینی از مستوفیان و متولیان امور مالیاتی در دربار ایلخانانی بوده و به اسناد مالی دسترسی داشته است. به همین جهت محدوده جغرافیائی که او در این کتاب بیان کرده است مطابق با محدوده‌های مالیاتی دفاتر ایلخانان است.

۴. مستوفی قزوینی، *نزهة القلوب*، ص ۷۰.

از نظر اقتصادی منطقه اتابکان در دوره حکومت لر بزرگ بیش‌ازپیش ترقی کرد و نظم و امنیت سراسر این منطقه را فراگرفت و اتابکان اقدام به ضرب سکه، تعمیر و احداث راه‌های باستانی، بنای مدارس و بنیاد شهرهای متعددی در این سرزمین نمودند، کشاورزی و دامداری رونق گرفت، به طوری که این منطقه یکی از مناطق آباد و پررونق آن زمان گردید. اهمیت بازفت در این دوره باعث شده است که جغرافیا نویسان درگذشته به این شهر توجه خاصی مبذول و در متون جغرافیایی به وصف این شهر و اهمیت سیاسی و اقتصادی آن پردازند.^۱ اما استنتاج کلی از وضعیت اقتصادی اتابکان لر بزرگ این است که در بیشتر دوره زمامداری آنان منطقه لر بزرگ از وضعیت خوبی برخوردار بوده است که علل شکوفایی و رونق اقتصادی عبارت‌اند از:

۱. وجود ضرابخانه در مرکز و شهرهای تحت سلطه حکومت اتابکان، که سکه‌های از حاکمان دیگر در اینجا پیدا شد که ضرب بازفت دارند از جمله شاه شجاع آل مظفر ضرب شده‌اند.
  ۲. مناسبات تجاری و اقتصادی با دولت‌های همسایه از جمله آل مظفر در فارس، اتابکان لر کوچک در لرستان ... و وجود سکه‌های مربوط به آنان که در قلمرو اتابکان پیدا شده است.
- اتابکان در دوران فرمانروایی خود درگیری‌هایی با حکومت‌هایی محلی همچون آل مظفر و اتابکان لر کوچک داشتند. این درگیری‌ها و منازعات اتابک تکه یا ایلخانان، که نهایتاً باعث قتل وی گردید، در وضعیت مال امیر تأثیر زیاد داشت.^۲ در مجموعه سکه‌های مورد مطالعه ۲ عدد سکه ضرب بازفت مربوط به حکومت مورد محلی اتابکان لر بزرگ است (تصویر ۱ و ۲).

۱. امام شوشتری، تاریخ جغرافیای خوزستان، ص ۲۰۸

۲. نطنزی، همان منبع، ص ۴۳.

تصویر ۱: سکه نقره مربوط به حکومت اتابکان بزرگ، سال ۷۵۷ (نگارنده).

سکه نقره: وزن آنها بین ۲/۵۸ تا ۲/۵ گرم و قطر در حدود ۲ میلی متر.
روی سکه: سنه / لاله الا / الله الملك / الحق المبين .
پشت سکه: محمد رسو ... / ضرب / الله و صادق / بازفت / الوعد الامين .
حاشیه پشت سکه: ابوبکر / و عمر / و عثمان / و علی .

تصویر ۲: سکه نقره مربوط به حکومت اتابکان لر بزرگ، سال ۷۵۷ (نگارنده).

سکه نقره: وزن آنها بین ۲/۵۸ تا ۲/۵ گرم و قطر در حدود ۲ میلی متر.

روی سکه: لاله الا / الله الملك / الحق المبین .

پشت سکه: پشت سکه: محمد رسول الله / ضرب / الله و صادق / بازفت / الوعد الامین .

حاشیه پشت سکه: ابوبکر / و عمر / و عثمان / و علی

جدول ۱: علامت ضربخانه منطقه بازفت بر روی سکه‌های اتابکان لر بزرگ در سال ۷۵۷ (نگارنده).

		
		
<p>این علامت‌های اختصاری مربوط به ضربخانه بازفت در دوره اتابکان لر بزرگ است. این شهر اهمیت ارتباطی خود را بین دو استان خوزستان و چهارمحال و بختیاری در دوره اسلامی حفظ کرد. نکته حائز اهمیت در ضربخانه بازفت ضرب سکه نقره در این ضربخانه است که این امر بیانگر قدرت اقتصادی این منطقه و ضربخانه آن در دوره اتابکان لر بزرگ است.</p>		

۲-۴ - سکه‌های بازمانده آل مظفر مضرب در بازفت:

از جمله حکومت‌های دودمانی محلی که پس از مرگ سلطان ابوسعید ایلخان مغول در ایران، در مناطقی از مرکز و جنوب ایران شکل گرفت زمامداران آل مظفر بودند که در نواحی فارس،

کرمان، یزد و اصفهان روی کارآمدند و قدرتی به هم رسانیدند. آل مظفر عرب نژادند و اجداد آنان از سرزمین عربستان به خراسان کوچ کرده‌اند.^۱

آل مظفر از نسل امیر غیاث‌الدین حاجی از مردم خواف خراسان هستند.^۲ پسران غیاث‌الدین حاجی در خدمت اتابکان یزد درآمدند. از آل مظفر هفت تن به فرمانروایی رسیدند. سرسلسله دودمان آل مظفر، امیر مبارزالدین محمد توانست بعد از یک دهه زدوخورد با مدعیان، عاقبت بر کرمان، فارس، اصفهان و نواحی وابسته به آن ولایات مسلط شود و شیراز را مرکز حکومت قرار دهد.^۳ در نهایت پس از مرگ امیر مبارزالدین محمد در سال ۷۶۵ ق، جنگ خونین خانوادگی میان فرزندان و فرزندزادگان امیر مبارزالدین درگرفت. این جنگ‌های ممتد تا پایان عمر آل مظفر ادامه داشت و سرانجام دوران حکومت این سلسله توسط تیمور در ۷۹۵ ق پایان پذیرفت.

حکومت آل مظفر به علت جنگ‌های خانگی، اختلاف بین شاهزادگان برای تصرف تاج و تخت، سرکشی طوایف و قبایل درون قلمرو آنان و یورش همسایگان، دائماً در حال اغتشاش و بی‌ثباتی بود. طبیعی بود که در چنین وضعیتی فعالیت‌های اقتصادی رونق نگیرد. از طرفی هزینه این جنگ‌ها دائماً مالیات را افزایش می‌داد و بر بیچارگی مردم می‌افزود.^۴ به‌طور کلی می‌توان گفت قلمرو آل مظفر از نظر اقتصادی تغییرات زیادی با دوره‌های قبل و بعدازآن نداشت. شیوه معاش مرد اکثراً از طریق کشاورزی یا صنایع بومی تأمین می‌شد. اما به علت جنگ و جدال دائمی در قلمرو آنان، صنایع بومی، کشاورزی و دامداری حالت مشخص نداشت و مالیات‌ها دائماً افزوده می‌شد.^۵

پول رایج و معمولی در زمان آل مظفر درهم و دینار بود که ارزش این دو نوع سکه در مکان‌های مختلف حتی در یک ناحیه متفاوت بود و این تفاوت یا به‌واسطه اختلاف در سبکی و سنگینی

۱. کتبی، تاریخ آل مظفر، ص ۵.

۲. معلم یزدی، مواهب الهی، ص ۲۷.

۳. آژند، قیام شیعی سربداران، ص ۱۷.

۴. کتبی، همان منبع، ص ۱۱۳.

۵. بارتولد و همکاران، تاریخ دولت‌های اسلامی و خاندان‌های حکومتگر، ص ۲۰۱.

بود یا به علت زیاد یا کم بودن مواد خارجی در آن. از هنگامی که سکه زدن در اسلام معمول شد تصویر بر روی سکه نقش نمی‌کردند و در دوره آل مظفر این روند نیز ادامه پیدا کرد. در مجموعه سکه‌های مورد مطالعه ۲ عدد سکه ضرب بازفت مربوط به حکومت آل مظفر است. (تصویر ۳ و ۴).

تصویر ۳: سکه نقره حکومت آل مظفر (۷۵۹-۷۸۶)، ضرب بازفت (نگارنده).

سکه نقره: وزن آنها بین ۰/۵۴ تا ۲/۸۰ و قطر در حدود ۲ میلی‌متر.

روی سکه: المطاع شاه [شجاع] / بازفت / خلد الله ملکه. طالع فریبی

پشت سکه: لا اله الا الله محمد / رسول الله.

حاشیه پشت سکه: علی

پرتال جامع علوم انسانی

تصویر ۴: سکه نقره حکومت آل مظفر (۷۶۰)، محمد بن مظفر، ضرب بازفت (نگارنده).

سکه نقره: وزن آنها بین ۰/۵۴ تا ۲/۸۰ و قطر در حدود ۲ میلی متر.

روی سکه: ضرب / یا الله / المعتضد ناصر / السلطان محمد بن المظفر / خلد الله ملکه / بازفت.

حاشیه روی سکه: سنه / ستین / و سبع / مائه / سنه / ستین / و سبع / مائه.

پشت سکه: لا اله الا الله / محمد / رسول الله

حاشیه پشت سکه: ابوبکر / عمر / عثمان / علی.

۵- بحث و تحلیل:

منطقه بازفت به دلیل موقعیت ممتازی که در جنوب غرب ایران داشت، به لحاظ فرهنگی و اقتصادی در دوران حکومت اتابکان لر بزرگ و آل مظفر یکی از شاهک نشین‌های نسبتاً مقتدر و بانفوذ بود. از یک سو وجود آثار فرهنگی و هنری بسیار نظیر کتیبه‌ها در این منطقه، نشان از گرایش‌های فرهنگی حاکمان آنجا دارد که این ناحیه را به یکی از کانون‌های فرهنگی در این دوران تبدیل کرده بود. از طرف دیگر تنوع سکه‌ها در این دو دوره بیانگر رشد و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در حوزه کشاورزی بود.^۱

۱. خواندمیر، حبیب السیر فی اخبار افراد بشر، ج ۴، ۶۲۰-۶۲۸.

در بررسی‌هایی که بر روی سکه‌های ضرابخانه بازفت صورت گرفته است که تنها ۴ سکه نقره از این ضرابخانه به دست آمده است که در مجموعه‌های خصوصی نگهداری می‌شود. از این تعداد ۲ سکه نقره مربوط به اتابکان لر بزرگ و ۲ عدد به دوره آل مظفر تعلق دارد. عیار و وزن سکه‌های اتابکان لر بزرگ و آل مظفر، مانند تمام دوره‌های دیگر بسته به قدرت خان یا پادشاه، کم یا زیاد می‌شده است. سکه‌های اتابکان لر بزرگ مربوط به سال ۷۵۷ هـ. ق زمانی که نورالدین سلیمان شاه بن اتابک احمد در قسمت‌هایی از ایران حکومت داشته، است. در ابتدای دوره آل مظفر، به واسطه قدرت آل مظفر عیار سکه‌ها دقیق‌تر بود، اما در انتهای این دوره، با کاهش قدرت مرکزی و کاهش قدرت مالی، عیار یا کیفیت سکه کاهش یافت. سکه‌های یافت شده در منطقه بازفت مربوط به دوره آل مظفر بیشتر درهم‌های نقره هستند. وزن تقریبی سکه‌های نقره یافت شده در این دوره، مانند دوره قبل از خود، ۰/۵۴ تا ۲/۸۰ گرم است.

نتیجه:

بیشترین حجم سکه ضرب بازفت در قرون بعد از اسلام مربوط به اتابکان لر بزرگ می‌باشد. اتابکان لر بزرگ در این وادی به ضرب سکه پرداختند که بیشتر از جنس نقره هستند. بعد از اتابکان لر بزرگ بیشترین سکه ضرب بازفت مربوط به آل مظفر است که در این میان شاه شجاع و محمد بن مظفر بیشترین حجم سکه را به خود اختصاص دادند. تیرگی افق سیاسی و عدم ثبات این دوره سبب رکود اقتصادی شد. به‌طور کلی می‌توان گفت اهمیت سیاسی اقتصادی و موقعیت جغرافیایی بازفت سبب تداوم ضرب سکه در دوره‌های اتابکان لر بزرگ و آل مظفر شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود بیشترین سکه‌های ضرب شده در قرون بعد از اسلام در دوره اتابکان لر بزرگ و آل مظفر می‌باشد که از نظر اقتصادی در این دو دوره با رکود مواجه هستیم دلیل موجهی که برای آن پیداست چادرنشینی، بیلاق و قشلاق دائمی اتابکان بزرگ (این میسر بین استان‌های خوزستان و چهارمحال و بختیاری بوده است)، سبب شد که علاوه بر شهرها در بسیاری از مناطق دورافتاده و گمنام هم سکه ضرب کنند و همچنین اتابکان لر بزرگ و آل مظفر

برای آنکه نشان دهند یاغی و شورش نیستند و دارای حکومت محلی به صورت رسمی می‌باشند اقدام به ضرب سکه می‌کردند.

منابع و مأخذ:

- آژند، یعقوب، (۱۳۶۳)، *قیام شیعی سربداران*، چاپ اول، تهران: نشر گستره.
- امینی، امین، (۱۳۹۲)، *سکه‌شناسی آخرین شاهان ساسانی*، تهران: پازینه.
- اقتدار، احمد، (۱۳۵۹)، *خوزستان و کهگیلویه و ممسنی*، تهران: انجمن آثار ملی.
- امان‌اللهی، سکندر، (۱۳۷۴)، *قوم لر*، چاپ دوم، تهران: انتشارات آگاه.
- امام شوشتری، محمدعلی، (۱۳۳۱)، *تاریخ جغرافیای خوزستان*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- بختیاری، سردار ظفر و وحیدنیا، الهام، (۱۳۶۲)، *یادداشت‌ها و خاطرات سردار ظفر بختیاری*، چاپ اول، تهران: نشر یساولی.
- بارتولد، و.و. و دیگران، (۱۳۷۰)، *تاریخ دولت‌های اسلامی و خاندان‌های حکومتگر*، ترجمه صادق سجادی. جلد دوم. تهران: تاریخ ایران.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین، (۱۳۶۲)، *حیب‌السیرفی اخبار افراد بشر*، زیر نظر محمد دبیرسیاقی. چاپ سوم. جلد چهارم، تهران: کتابفروشی خیام.
- سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق، (۱۳۷۲)، *مطلع‌السعدین و مجمع بحرین*، به اهتمام عبدالحسین نوایی، چاپ دوم، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- سرافراز، علی اکبر و فریدون آوزرمانی، (۱۳۸۴)، *سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زنده*، چاپ چهارم، تهران: انتشارات سمت.
- کتبی، محمود، (۱۳۶۴)، *تاریخ آل مظفر*، به اهتمام و تحشیه عبدالحسین نوائی، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
- قزوینی، یحیی بن عبدالطیف، (۱۳۸۶)، *لب‌التواریخ*، به تصحیح میرهاشم محدث، چاپ اول، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

عقیلی، عبدالله، (۱۳۷۷)، *دارالضرب‌های ایران در دوره اسلامی*، تهران: مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.

غنی، قاسم، (۱۳۶۵)، *بحث در آثار و افکار و احوال حافظ*، چاپ سوم، تهران: زوار.
معلم یزدی، معین‌الدین بن جلال‌الدین محمد، (۱۳۲۶)، *مواهب الهی*، تصحیح و مقدمه‌ی سعید نفیسی، تهران: اقبال.

مستوفی، حمدالله بن ابی بکرین محمد بن نصر، (۱۳۶۲)، *نزهة القلوب*، به اهتمام گای السترنج، تهران: انتشارات دنیای کتاب.

مستوفی قزوینی، حمدالله، (۱۳۶۴)، *تاریخ گزیده*، به اهتمام عبدالحسین نوایی، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.

مستوفی قزوینی، حمدالله، (۱۳۶۲)، *نزهة القلوب*، به اهتمام و تصحیح گای السترنج، تهران: انتشارات دنیای کتاب.

نطنزی، معین‌الدین، (۱۳۶۶)، *منتخب التواریخ*، به تصحیح ژان اوین، تهران: کتاب‌فروشی خیام.